Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
Вип. 14. 2010. С. 360–376.

Юрій ЛУКОМСЬКИЙ,
Василь ОПРИСК

РЯТІВНІ АРХІТЕКТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕШТОК ЦЕРКВИ СВЯТОГО ДУХА У ЛЬВОВІ 2008 РОКУ

Церква Святого Духа у Львові тривалий час (1782–1939) входила до комплексу Духовної семінарії, а згодом – Богословської академії Української Греко-католицької Церкви і відігравала важливу духовну роль у житті українського суспільства. На самому початку другої світової війни споруда сильно постраждала внаслідок бомбардування, а 1946 року була повністю брутально стерта з лиця землі радянською владою. Постановою Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурного надбання ім. Олеся Гончара від 04.02.2002 р. цей об'єкт занесено до Державної програми відтворення пам'яток України.

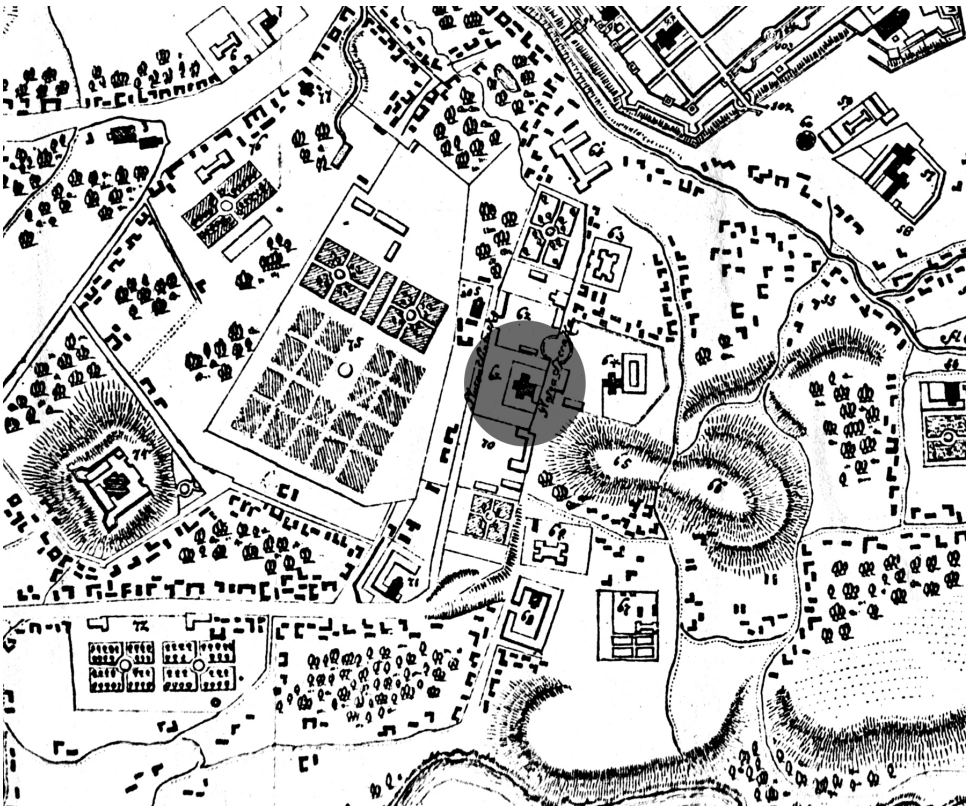

Рис. 1. Фрагмент мапи Львова 1770 р. Жана Дотча із першим зображенням костелу домініканок
Fig. 1. Fragment of map of L'viv, 1770 made by Jean Dotch with first image of Dominicans church

У відповідності до Угоди між релігійною громадою церкви Святого Духа (голова громади – о. Любомир Ржиський) та НДЦ "Рятівна археологічна служба" Інституту археології НАН України (директор – О. Осаульчук), на площі комплексу Святодухівської церкви та прилеглих монастирських споруд у Львові за адресою вул. Коперніка, 36, розпочато рятівні архітектурно-археологічні дослідження[1]. Дана публікація покликана висвітлити початковий етап цих досліджень.

[1] Дослідження здійснювала спільна експедиція НДЦ "Рятівна археологічна служба" Інституту археології НАН України (к. і. н. Н. Білас), Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (співробітники відділу археології В. Оприск, Д. Павлів, к. арх. Ю. Лукомський, художник: І. Принада), Львівського Національного

Згідно письмових джерел досліджувана територія входила до Сикстуського лану, який обмежувався теперішніми вулицями Коперніка та Дорошенка і належав до Галицького передмістя. Він обмежувався Стенцшольцівськими ланами від півночі та Калічою горою від півдня. Вулиця Коперніка, яка називалася Широкою або Сокільницькою дорогою, вперше згадується в документах 1530 року. Ця дорога вела до села Сокільники, що згадується в актах вперше в 1392 р., але на думку І. Крип'якевича воно було старше і належало до княжих ловецьких сіл [Крип'якевич, 1935, с. 115]. Дорога ця зафіксована на найдавнішій топографічній мапі Львова ~1770 року Жанна Дотча під назвою Platea Szeroka (вулиця Широка) (рис. 1).

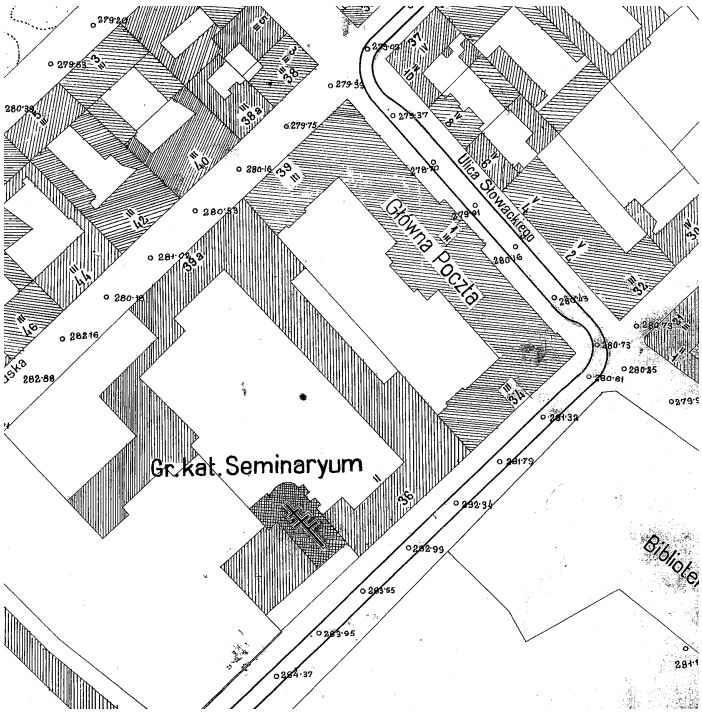

Рис. 2. План греко-католицької семінарії з церквою Св. Духа на фрагменті мапи Львова 1871 р.
Fig. 2. Plan of Greek Catholic seminary with Sviatogo Dukha church on the fragment of map of L'viv, 1871

В XVII ст. при вулиці Широкій повстав монастир Домініканок. Про початки цього монастиря пише домініканський історик Садок Баронч, зокрема, що в 1627 році черниці перенесли сюди мощі своїх померлих сестер [Sadok, 1869, s. 519–520]. Костел Св. Катерини Сієнської фундації княгині Теофілі з Ліщинських Вишневецької і монастирські будівлі при ньому було вимурувано між 1722 та 1729 роками. Вже 1732 року ці будівлі зазнали нищівної пожежі, після чого відбудовувалися довго, впродовж кількох десятиліть [Вуйцик, 2003, с. 89]. Після скасу-вання монастиря цісарем Йосифом II у 1782 р., його будівлі віддали укра-їнській громаді під новоутворену греко-католицьку духовну семінарію, а костел Св. Катерини перетворили на семінарську церкву Св. Духа (рис. 2).

Церква Св. Духа однонавна, зального типу, досить витягненої форми, з півкруглою вівтарною апсидою. Зі сходу були досить широкі хори, а під ними головний вхід, що виходив на вулицю Коперника.

Особливістю будівлі були дуже розвинені виступи з пілястрами в інтер'єрі храму в кількості трьох пар, поміж котрими розміщені глибокі ніші, перекриті півкруглими арками. Значення цих виступів-пілястрів, крім чисто-декоративного, також конструктивне. Вони сприймали бічний тиск склепінь цілої будівлі, що власне сходяться своїми пругами (ребрами склепінь) до цих пілястрів. Таким чином згадані виступи відігравали роль контрфорсів (підпор) цілої споруди. Самі склепіння – хрещатої системи, як у цілій стелі, так і в перекритті хорів. У вівтарній апсиді було застосовано комбінацію системи хрещатого і зірчастого склепінь (рис. 4).

План церкви Св. Духа є типовий для менших храмів доби бароко. Ґенеза цього зального типу плану криється в найдавніших часах християнства. Він був відомий ще в романську добу.

університету ім. І. Франка (Я. Погоральський). Архівні пошуки виконував науковий працівник історико-краєзнавчого музею м. Винники Р. Луців. На етапі польових досліджень у складі експедиції працювала група студентів історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка в рамках проходження археологічної практики (12 осіб). Висловлюємо подяку Народному депутату України П. Писарчуку за фінансування експедиці. Активну допомогу експедиції надавали голова оргкомітету з відтворення ц. Св. Духа – Р. Лубківський та заступник директора благодійного фонду "Відтворення" С. Боруцький.

Аналогічною за планувальною структурою була, наприклад, церква Благовіщення кінця XII – початку XIII ст. в княжому Галичі [Лукомський, 2009, с. 428].

Головний фасад церкви Св. Духа з південного-сходу був досить простий і непоказний. Прикрашало його лише двома парними пілястрами у висоту цілої стінки з ґзимсуванням дорійського ордеру. Того самого стилю портал головних дверей у вигляді портика (класичного ґанку) на пілястрах. Самі двері були присадкуваті тому, що рівень землі перед будовою, так само як і вулиці, був у ті часи підвищений. Над порталом уміщено двоє вікон з арковим завершенням, що освітлювали хори церкви (рис. 3).

Церква Св. Духа була вимурувана з цегли, кладку якої можна було добре бачити на зовнішній південній стіні, яка залишилася нетинькованою, бо до неї прилягало горище колишніх монастирських будівель. Ця цегла була аналогічною до цегли вежі-дзвіниці і мала розмір типовий для першої половини XVIII ст., а саме 28,5×14×7 см. Між іншими, з такої самої цегли побудована також катедральна церква св. Юра у Львові (1744–1759) [Сліпий, 1939, с. 21–22].

Рис. 3. Пилиховський Антін. Церква Духовної семінарії у Львові. II пол. XIX ст. Літографія
Fig. 3. Pylykhovs'kyi Antin. Church of Clerical seminary in L'viv. II half of XIX century. Lithography

Значну мистецьку вартість має уціліла триярусна барокова вежа-дзвіниця, яка входила у Святодухівський ансамбль. Вона побудована трохи пізніше за церкву, правдоподібно у 1750-х роках. архітектором Мартином Урбаніком [Вуйцик, 2003, с. 89]. Дзвіниця церкви Св. Духа струнка і граціозна – одна з кращих веж Львова барокової доби (рис. 3).

В 1933 р. архітектор В. Січинський виконав обміри церкви Святого Духа (рис. 4). На прохання ректора Духовної Академії Й. Сліпого в 1938 р. відомий український археолог Ярослав Пастернак обстежив крипту під церквою [Пастернак, с. 158–160].

В середині 80-х років минулого століття було зроблено трасування церкви та прилеглих до неї будівель. На даній території двічі: в 1999 та 2006 роках вівся археологічний нагляд за будівельними роботами. Розкопки, здійснені 2008 р., є першими археологічними дослідженнями.

Основна мета проведення рятівних архітектурно-археологічних досліджень на площі комплексу колишньої Богословської академії та церкви Святого Духа, що підлягає відновленню – локалізація точного місцезнаходження пам'ятки та прилеглих до неї споруд монастиря, з'ясування стану збереження та будівельно-технічних і технологічних особливостей уцілілих субстанцій об'єктів, обстеження культурного шару та збір рухомих артефактів для відтворення історії пам'ятки і навколишньої території, збір документальних даних для обґрунтування і розробки рішень щодо реконструкційних чи новобудовних робіт в зоні охорони пам'ятки архітектури місцевого значення (ох. № 351).

В результаті вивчення історичної джерельної інформації, ознайомлення з планами комунікацій, які проходять через ділянку, а також натурного поверхневого обстеження об'єкту, на першому етапі розкопок вирішено здійснювати археологічні дослідження шляхом

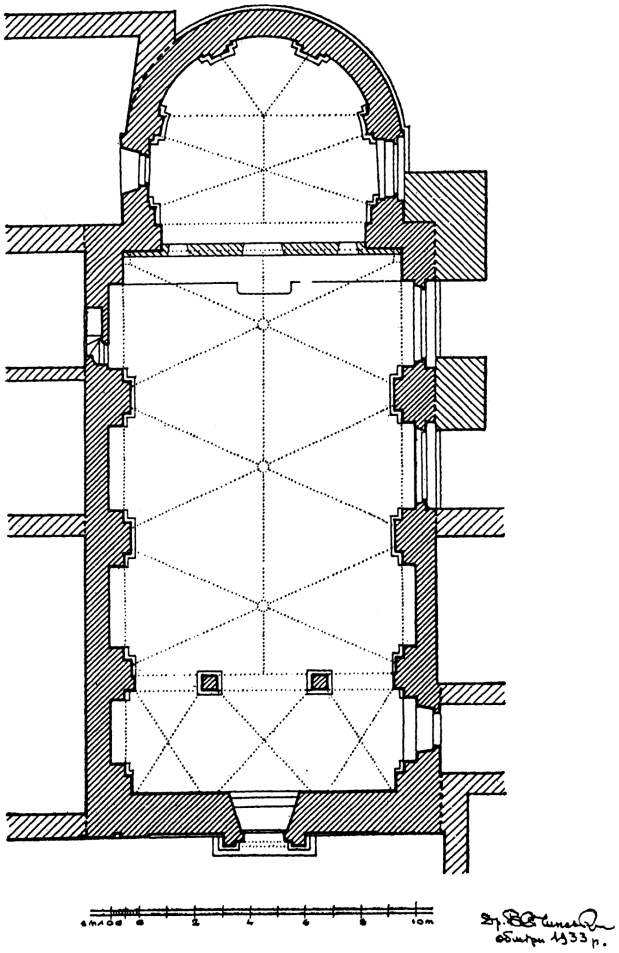

Рис. 4. План церкви Св. Духа у Львові. Обміри 1933 р. за В. Січинським
Fig. 4. Plan of Sviatogo Dukha church in L'viv. Measurements made in 1933 by V. Sichyns'kyi

закладання траншей, шурфів та глибинних зонд. Для точної фіксації розкопів у плані на території пам'ятки було встановлено систему базових реперів, від яких методом трикутників за допомогою мірничої стрічки та виска обміряно план ділянки з існуючими та протрасованими на ній будівлями у масштабі 1:100.

З метою фіксації рухомих археологічних матеріалів та опису розкриттів усю досліджувану територію розплановано на археологічні квадрати 2×2 м, які з півдня на північ пронумеровано арабськими цифрами, а із заходу на схід – великими буквами українського алфавіту (рис. 5).

Для фіксації висотних відміток обрано рівень умовного "0", що співпадає з найвище розміщеною поверхнею сучасного трасування і знаходиться на 6 см вище від рівня цоколю збереженої дзвіниці на її південно-східному розі.

Роботи ускладнювалися насиченістю верхніх шарів бетонними конструкціями та завалами великого каменю, що являє собою деструкцію колишньої монастирської забудови. Також давалася взнаки неточна або взагалі затаєна від дослідників інформація про перебіг, глибину закладки та характер інженерних комунікацій (силові кабелі, труби газопостачання і т.і.), влаштованих на ділянці впродовж минулого століття.

З метою з'ясування параметрів, будівельно-технічних особливостей та технологічних прийомів зведення збережених підмурків здійснювалися глибинні зонди. Окремі з них не вдавалося довести до підошви конструкцій, оскільки виявилося, що останні мають непередбачувано глибоке заложення. Отже, зважаючи на несприятливі погодні умови та вимоги техніки безпеки при заглибленнях у супіскових ґрунтах, деякі глибинні зонди доводилося завершувати без досягнення рівня підошви фундаментних мурувань.

Для полегшення ведення описової документації умовно прийнято, що апсидою церква зорієнтована на північ, хоч азимут її головної осі складає 44º. Таким чином траншеї та шурфи, а також стрічкові підмурки, які розплановувалися в осях пам'ятки, своїми сторонами умовно орієнтовані за сторонами світу.

Впродовж польового сезону 2008 року вдалося провести розкопки у трьох траншеях та чотирьох шурфах, що сумарно складає площу 104 м² (рис. 5).

Першу траншею шириною 2,0 і довжиною 15,0 м розплановано вздовж зовнішнього контуру трасування західної стіни церкви так, що південний її край знаходиться на віддалі 6,2 м від лінії головного фасаду колишнього храму з боку вул. Коперніка, а північний – відповідає внутрішньому контуру протрасованого західного плеча апсиди втраченого храму (рис. 5). Траншею розбито на археологічні квадрати і позначено арабськими цифрами від 1 до 7 з півдня на північ.

Перші штихи прокопування площі траншеї виявили перевідкладені насипні ґрунти сильно змішані з будівельним сміттям. На глибині -0,7 м у Кв. А–7–8 було досягнуто масивної бетонної конструкції, що складалася зі стінки завширшки 40 см і плити завтовшки 10–12 см, які монолітно пов'язувалися між собою і перекривалися зверху бетонною основою сучасного трасування фундаментів втрачених пам'яток. Ця обставина унеможливила проведення подальшого заглиблення на площі вказаних квадратів.

Стратиграфія нашарувань в межах Кв. А–1–6 виявилась наступною. Під сучасною денною поверхнею, що являє собою горизонтальний газон з трав'яним покривом, залягав неоднорідний темний ґрунт з будівельним сміттям, а також нівеляційний підсип з часів

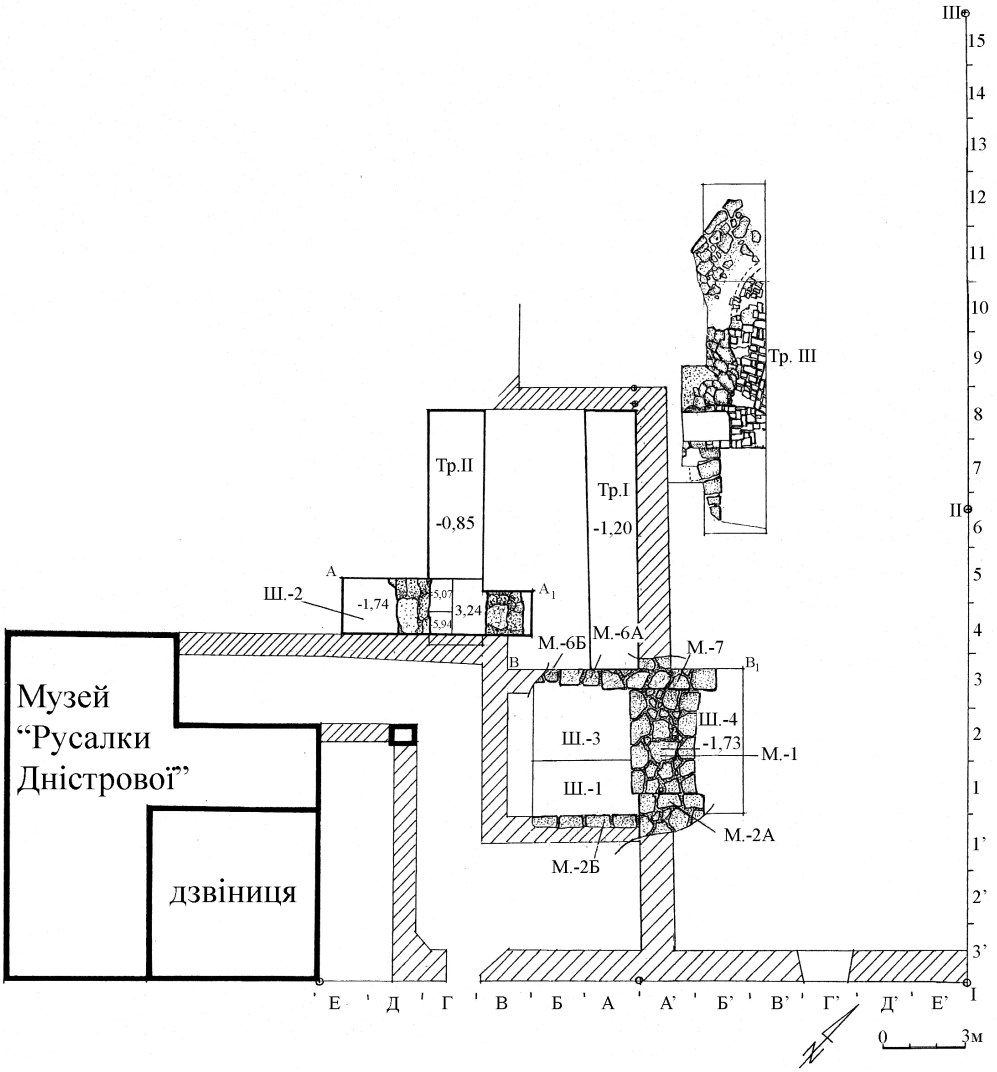

Рис. 5. Львів, вул. Коперніка, 36. Загальний план археологічних розкопок
Fig. 5. L'viv, Kopernik Street, 36. General plan of archaeological excavations

впорядкувальних робіт 80-х років XX ст., нижня межа якого залягала в межах -0,60–1,15 м. Далі простежувалися насипні шари супісків назагал коричнево-жовтих відтінків, інтенсивно перемішаних з дрібним будівельним сміттям.

На глибині 1,70–1,90 м по всій площі Тр. I досягнуто наступної перепони – суцільної, ледь нахиленої зі спаданням до сходу, поверхні бетонної заливки. Внаслідок цього прийнято рішення продовжувати заглиблення лише в межах Кв. А–1–2, до яких прирізано із заходу смугу в 1,5 м. Цю площу (4,0×3,5 м) названо нами Шурф I (далі – Ш. I).

Всю площу Ш. 1 доведено до рівня бетонної стяжки, після чого її пробито. Бетонна стяжка була досить міцною і виносила у товщину – 5–12 см. Її було залито по шару цегляного щебеню зі згустками вапняно-піщаного розчину. Цей шар мав товщину 15–20 см. Під яскраво-червоним пластом цегляного лому подекуди простежувався тонкий (3–5 см) прошарок темно-сірого гумусованого щільного супіску, насиченого дрібним будівельним сміттям. На відмітці -1,95–2,05 м по всій площі Ш. 1 простежено виразний прошарок чорного перепалу, що, ймовірно, являє собою слід сильної пожежі.

У південно-східному куті Ш. 1 безпосередньо під шаром цього перепалу виявлено коронку збереженого кам'яного муру. В цьому куті вирішено здійснити глибинну зонду для розкриття решок протрасованих фундаментів. Зонда в плані мала прямокутну форму зі сторонами 1,3×3,0 м і довшою стороною була зорієнтована по лінії схід-захід.

Описуючи далі стратиграфію, слід відзначити, що під шаром чорного перепалу простежуються супіски: охристого, світло-умбрального та сірого забарвлення із вкрапленнями окришин будівельних матеріалів і деревного вугілля, які сумарно мають товщину 0,30 м. На рівні -2,30 м сірий ґумусований супісок починає поступово світлішати і на відмітці -2,42 м переходить у материковий супісок блідо-кремового відтінку.

Підмурки церкви Св. Духа локалізовано в куті між західною стіною церкви та однією зі стін прилеглого монастиря. В межі Шурфу 1 попали обидві суміжні конструкції фундаментів колишнього монастирського комплексу (рис. 5). Оскільки у фундаменті західної стіни церкви простежується виразний вертикальний шов, а підмурок споруди кляштору перев'язаний з фундаментом західної стіни, то назвемо північну частину фундаменту західної стіни церкви (до шва) Муром 1 (далі – М. 1), а південну частину підмурку західної стіни церкви і суміжний фундамент кляштору – М. 2 (рис. 5).

Обидва фундаментні мури М. 1 та М. 2 закладені у рови з вертикальними стінками і горизонтальним дном. Рівень поверхні запуску фундаментних ровів встановити складно, оскільки до відмітки -1,70 м уся площа пам'ятки була зрізана. Фундаментні конструкції у Ш. 1 за допомогою глибинної зонди розкриті до рівня -4,80 м. Мурована субстанція збережена до відмітки -2,20 м. Таким чином висота збереженої частини фундаменту на розкритій зондою у Ш. 1 ділянці складає 2,60 м.

Фундаменти влаштовані з грубо оброблених блоків літотамнієвого вапняка у вигляді поверствової кладки на вапняно-піщаному середньоміцному розчині світлосірого відтінку. В якості заповнювача до розчину додавали окришини вапняка. Параметри вапнякових блоків кладки переважно складають 40–80×20–35×30–50 см. Бічні площини блоків здебільшого рвані (Ф. 2).

Технологія спорудження фундаментної конструкції полягала у викладанні горизонтальної верстви блоків висотою 30–40 см на дно фундаментного рову і проливанні її зверху розчином, на що вказують пустоти переважно вертикального характеру, утворені поміж блоками. Часто ці пустоти заповнені суміжними супіщаними ґрунтами, які поступово проникали сюди під впливом сполікувальних процесів унаслідок своєї податливості впродовж тривалого функціонування конструкції.

Мур 1 розкрито на висоту 2,52 м. Він нараховує 5 верстов кладки. Його споруджено раніше від М. 2 у окремому фундаментному рові. Блоки кладки встановлено тут один над одним до південної торцевої вертикальної площини фундаментного рову, яка була ліквідована в процесі прокопування наступної захватки будівництва – М. 2. Виразно простежується логіка кладки торцевої частини муру, що враховувала майбутнє стикування конструкцій між собою. Так, блоки першої, третьої і п'ятої верстов муру встановлено впритик до торцевої стінки фундаментного рову, а відповідно у парних (другій, четвертій і, очевидно, шостій) верствах блоки покладено з відступом на 10–15 см від цієї ж торцевої південної стінки. Таким чином в процесі мурування ранішої частини конструкції закладалися своєрідні пази або для перев'язки з муром наступної ділянки підмурку.

Після виведення кладки М. 1, очевидно, почали копати фундаментний рів сусіднього Муру 2, який складається з частини підмурку церкви (далі – М. 2-А) і перпендикулярно

примикаючої частини підмурку монастиря (далі – М. 2-Б) (рис. 5). Обидві частини перев'язані між собою і споруджувалися синхронно (фото 10). Західні стінки фундаментних ровів М. 1 та М. 2-А не співпадали між собою. Відповідно площина лиця М. 1 виразно зміщена на 10–20 см на захід відносно площини лиця суміжного М. 2-А (рис. 5).

Мур 2-А збережений на одну верству кладки вище за М. 1. За технологією зведення обидва мури аналогічні. Нижня верства М. 2 викладена досить безладно з уламків вапняка, які дуже скупо пролиті розчином, через що тут простежується багато пустот (фото 10). Верстви М. 2-А і М. 1 практично співпадають за висотою. Заготовлені штраби на рівні парних верстов кладки М. 1 переважно закладені дрібнішим камінням на розчині.

Мур 2-Б збережений до висоти шести верстов кладки, які виносять 2,85 м. Його підошва залягає на відмітці -4,31 м. На лицьовій поверхні муру та особливо у його профілі читаються своєрідні карнизоподібні виступи із застиглого розчину над кожною верствою каменю. У профілі разом із прилеглою стратиграфією шари не мають слідів деформування. Отже, вертикальна стінка фундаментного рову збігалася з площиною лицьових поверхонь каменю, яка зараз виглядає втопленою відносно виступаючих карнизів розчину. Карнизоподібні виступи не мають рівного краю. Їх завершення нерегулярне, часом з характерними косими виступами. Вважаємо, що їх слід пояснювати горизонтальними зачистками, які здійснювались перед проливанням кожної верстви блоків шаром розчину. Коли робили зачистку, то врізалися лопатами у стінку фундаментного рову і на рівні поверхні кожної верстви виникали своєрідні горизонтальні штраби, у які проникала будівельна заправа. Таким чином нерегулярні ламані краї "карнизів" є не що інше, як негативи від врізання лопат у стінку фундаментного рову, які виникали внаслідок поверствових зачисток в процесі спорудження конструкції (фото 10).

Отже у глибинній зонді Шурфа 1 розкрито відтинки двох ділянок підмурків західної стіни церкви Св. Духа, а також фрагмент фундаменту прилеглого із заходу монастиря. Ці муровані субстанції перебувають в доброму стані збереження і вирізняються рядом цікавих будівельно-технологічних особливостей:

1) стрічкові конструкції підмурків здійснювалися послідовними відрізками;

2) кладка фундаментів поверствова з послідовним проливанням кожної верстви розчином;

3) пустоти, які виникали в результаті руйнування стінок фундаментних ровів ретельно заповнювались супіском (М. 1);

4) перед заливкою розчином поверхню кожної верстви зачищали, від чого утворювались своєрідні карнизоподібні виступи, що є негативами реальних стінок фундаментних ровів (М. 2).

Траншея II закладена за 4 м. на захід від Тр. I і початково охоплювала Кв. Г–4–8 (рис. 5). Стратиграфія, зафіксована у даній траншеї, практично аналогічна до нашарувань, описаних у Тр. I. Після того як площу Тр. II було доведено до відмітки 0,85 м і з'ясовано, що вздовж неї прокладено силовий електричний кабель, вирішено зробити до Кв. Г-4 поперечні прирізки і продовжити заглиблення лише на цій площі 7,0×2,0 м, яку названо Шурфом 2 (рис. 5).

У межі **Шурфу 2**, який розплановано поперечно на південному краї Траншеї II (Кв. Е-В–4), потрапили відтинки двох підмурків монастиря – М. 3 та М. 4 (рис. 5). У плані вони розташовані паралельно один до одного і співвісно до головної осі Святодухівської церкви. Відстань між мурами "у світлі" складає рівно 2 м (рис. 6).

Мур 3 розташований на схід від М. 4. Західне лице М. 3 своєю площиною збігається зі східною стінкою Траншеї II (рис. 23, 24). Назагал відмітка поверхні збереження М. 3 виносить -1,58 м відносно умовного "0" і -2,06 м відносно сучасної денної поверхні. Поверхня М. 3 трохи зрізана (до відмітки -2,42 м) у зв'язку з прокладенням електричного кабеля (рис. 5). На цій поверхні при західному лиці М. 3 зберігся in situ один постелистий блок вапняка із невцілілої верстви (Ф. 44). Його поверхня знаходиться на рівні -1,27 м. Це, поки що, максимально висока відмітка збереженості М. 3. Ширина муру становить 1,36 м. Розкопками розкрито поверхню муру та частину його західного лиця до відмітки -2,61 м.

Мур 3 споруджено у фундаментному рові зі слабооброблених вапнякових каменів горизонтальними верствами на середньоміцному вапняно- піщаному розчині сіро-кремового відтінку. У верхній частині муру виразно читаються три верстви кладки, кожна з яких має висоту 30–35 см. На розкритій ділянці лице Муру 3, з відмітки -2,61 м, викладене відкритим способом, оскільки вертикальна бічна стінка фундаментного рову була тут частково зруйнованою. На це вказують як характер поверхні кладки, так і стратиграфічний перетин А-А1, на якому читається виразна вертикальна пазуха рову завширшки 20–25 см, яка заповнена супіском кремового відтінку. Це повторює аналогічну особливість, яку ми зазначали у описі Муру 1 (рис. 6). Отже, за будівельно-технологічними особливостями Мур 3 подібний до Муру 1, що дозволяє відносити їх до одного будівельного періоду.

На рівні -2,74–2,81 м у шві між третьою та четвертою зверху верствами простежується

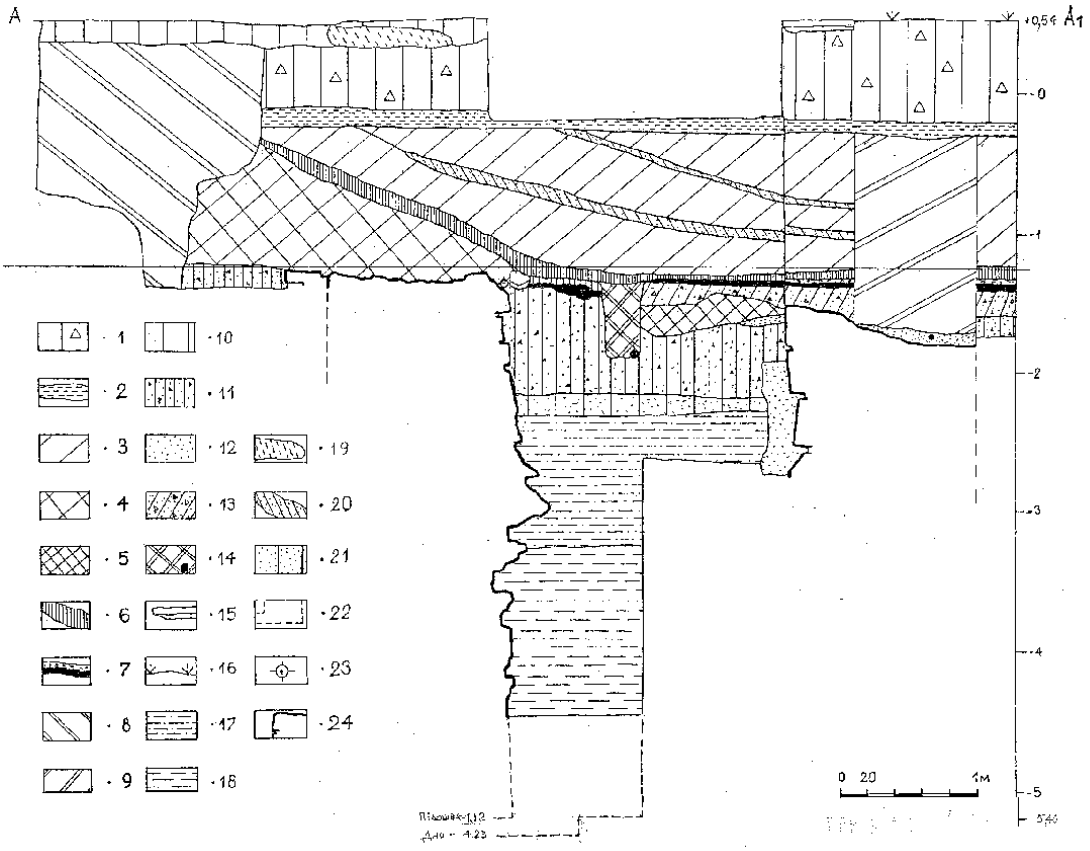

Рис. 6. Львів, церква Св. Духа, Тр. II, стратиграфічний переріз А-А1. 1 – неоднорідний темний ґрунт з будівельним сміттям; 2 – суглинок охристого відтінку, перевідкладений, насипний; 3 – супісок умбрального відтінку впереміш з будівельним сміттям; 4 – будівельне румовище: уламки цегли та згустки вапняно-піщаного розчину; 5 – будівельне румовище: бита цегла та світлий вапняно-піщаний розчин; 6 – темно-сірий гумусований щільний супісок; 7 – прошарок пожежі: дрібний цегляний щебінь, підстелений смугою деревного вугілля; 8 – траншея каналізаційної комунікації; 9 – траншея кабельної комунікації; 10 – темний поверхневий ґрунт – засипка полів по-між трасуванням кінця XX ст.; 11 – сірий супісок із вкрапленнями окришин будівельних матеріалів і деревного вугілля; 12 – супісок кремового відтінку в пазусі фундаментного рову Муру 2; 13 – супісок світло-умбрального відтінку із вкрапленнями окришин будівельних матеріалів; 14 – траншея кабельної комунікації; 15 – камінь-плитняк, вжитий до трасування; 16 – дерн; 17 – материковий супісок блідо-кремового відтінку; 18 – материкові супіщані страти жовто-зелених відтінків; 19 – камінь-вапняк; 20 – прошарки жовтих супісків у засипці післявоєнних років; 21 – перехідний передматериковий супісок сіро-кремового відтінку; 22 – спроектовані контури фундаментів, що не попадають в площину перетину; 23 – реперні або базові пункти архітектурно-археологічних обмірів; 24 – муровані субстанції у перетині
Fig. 6. L'viv, Sviatogo Dukha church. Trench II, stratigraphic section A-A1

прошарок цегляного щебеню. Уламки цегли темно-цеглястого відтінку, мають дрібнозернисту однорідну фактуру на зламі, щільні, добре випалені і міцні. Можливо, цегляний щебінь потрапив випадково у пазуху фундаментного рову, оскільки він змішаний з ґрунтом, а не на розчині. Дотепер ми не помічали у розкритих фундаментних конструкціях домішок цегли або її уламків.

Мур 4 розташований на захід від Муру 3 і зорієнтований паралельно до нього. Розкрито коронку муру, західну його частину до відмітки -1,84 м і східне лице – практично повністю, до підошви, яка залягає на відмітці -5,41 м (рис. 5).

Мур 4 збережений до відмітки -1,44 м, тобто на висоту 3,97 м. Ширина М. 4 у верхній частині складає 1,36 м. Мур 4, як і Мур 3, споруджено у фундаментному рові зі слабооброблених вапнякових каменів горизонтальними верствами на середньоміцному вапняно-піщаному розчині сіро-кремового відтінку. У верхній частині збереженого фундаменту виразно читається три верстви кладки.

Верхня верства уціліла фрагментарно. Вона є тонкою і збереглася лише у західній частині муру. Товщина її складає всього 10–15 см. Західний обріз цієї верстви відступає від краю нижньої верстви Муру 4 на 8–12 см. На цій підставі можна припускати, що це верхня верства фундаментної конструкції, тобто її поверхня, яка мала б завершуватися вирівнюючою стяжкою для встановлення першої верстви наземної частини муру. У цій верстві виявлено досить великий фрагмент цегли товщиною 6,5 см.

Друга зверху верства має висоту 40 см. Вона викладена масивними блоками вапняка, зовнішній край яких піддався поверхневій ерозії. Блоки акуратно припасовані один до одного з мінімальним швом. Третя верства виносить у висоту близько 30 см і далі, нижче, верстви читаються слабше, оскільки до розчину додавали дрібного каміння, яке, попадаючи у зазор між стінкою фундаментного рову і краєм кладки разом із розчином, створює враження однорідної заливки фундаментного рову сумішшю вапнякового щебеню на розчині. Однак при уважному розгляді поверхні східного лиця Муру 4 вдається все ж простежити і фрагменти великих блоків і характерні для цієї пам’ятки карнизоподібні виступи (рис. 6), які утворювалися на рівні поверхонь майже кожної верстви кладки внаслідок їх вичищання від ґрунту перед черговою заливкою розчином, що було вже зауважено у Мурі 2-Б. Підошва Муру 4 залягає на рівні -5,41 м і є заглибленою у материковий горизонт на 3,2 м.

Отже у Шурфі 2 розкрито фрагменти двох стрічкових фундаментів монастирських корпусів. Вони влаштовані у фундаментних ровах з грубооброблених блоків та рваних уламків вапняка, а також із нечастими вкрапленнями цегли, на вапняно-піщаному розчині. Мури розташовані паралельно до головної осі Святодухівської церкви на відстані 2 м (“у світлі”) один від одного.

Будівельно-технічні особливості зведення обидвох мурів мало чим відрізняються від мурів, обстежених у Шурфі 1. Вони характеризуються застосуванням аналогічних будівельних матеріалів – вапняковий камінь та вапняно-піщаний розчин, а також поверствовою структурою кладки.

Для них теж характерні карнизоподібні виступи, що відзнаковують поверхню майже кожної верстви, а також раціональне забутування супіском пустот, які виникали в результаті руйнування стінок фундаментних ровів. Одною із незначних відмінностей Мурів 3 і 4 у порівнянні з Мурами 1 та 2 є рідкісні вкраплення до кладки перших цегли або цегляного щебеню.

На підставі попереднього порівняльного аналізу можна стверджувати, що мури сакральної споруди і прилеглого кляштору відносяться до одного будівельного періоду – 20-х років XVIII ст., і виконувались одними майстрами.

Після певної перерви, для з’ясування рівня залягання підошви Муру 1, якої не вдалося досягнути впродовж першого етапу досліджень, в північній частині наполовину законсервованого Шурфа 1 вирішено закласти Шурф 3 з окремою глибинною зондою.

Шурф 3 мав площу 4×2,5 м і довшою стороною був зорієнтований по лінії схід-захід (рис. 5). В результаті опрацювання Ш. 3 до глибини -2,0 м вдалося зачистити і зафіксувати

західну стратиграфічну стінку, а також локалізувати рештки нових фундаментних конструкцій знищеної пам'ятки.

В нижній частині північної стінки розкрито збережені коронки фундаментних Мурів 6-Б та 6-А, поміж якими прокладено трубу газифікації. Площина південного лиця М. 6-Б втоплена на 20 см відносно відповідного лиця М. 6-А. Шов між мурами знищений траншеєю газифікації.

Рештки фундаментного **Муру 6-Б** характеризуються традиційною для пам'ятки поверствовою кладкою з грубо обробленого вапняку на вапняно-піщаному розчині. Конструкцію споруджено у фундаментному рові. В межах Ш. 3 розкрито лише три верстви М. 6-Б, які, маючи висоту 35–45 см кожна, залягають між відмітками -2,20–3,40 м. Рівня підошви М. 6-Б не досягнуто.

У північно-східному куті Ш. 3 здійснено глибинну зонду для розкриття, виявлених тут мурованих конструкцій, до підошви. Зонда виносила у плані 2,80×2,40 м і довшою стороною була зорієнтована по умовній лінії північ – південь. В межах цієї глибинної зонди вдалося розкрити до основи М. 6-А, М. 7 та М. 1 (рис. 5).

Мур 6 А із заходу примикає до М. 6 Б, а зі сходу – до М. 7. Він зберігся між відмітками -2,20–4,16 м. Уціліло 6 верстов кладки з грубо оброблених вапнякових блоків, які викладалися у фундаментному рові з вертикальною бічною стінкою. Мур 6 А виразно примикає до західного лиця М. 7, не співпадає з останнім за висотою верстов, має значно вищий рівень заложення (-4,16 м) і при у своїй підошві при М. 7 характерно заокруглюється на фасаді. Ці особливості засвідчують вторинність М. 6 А у порівнянні до М. 7.

Мур 7 розташовується у куті між М. 6-А та М. 1 (рис. 5). В плані він виступає з площини західного лиця М. 1 на 70 см, а з площини південного лиця М. 6-А – на 20 см. Поверхня збереження Муру 7 залягає на рівні -1,92 м, а підошва – на рівні -6,28 м. Отже мур зберігся на висоту 4,36 м.

У верхній частині М. 7 простежується масивна (до 80 см товщини) монолітна заливка, що містить колений дрібний і середній вапняк на міцному вапняно-піщаному розчині, який не відрізняється від розчину, вжитого до нижньої частини М. 7 (рис. 7). Можливо, це поверхнева нівеляційна заливка фундаментної конструкції, здійснена перед викладанням основи наземних стін храму і прилеглих до нього споруд.

З рівня -2,72 м простежується дев'ять верстов Муру 7. Середня товщина їх складає 40 см. Південне завершення М. 7 має характерну штрабувату поверхню з чергуванням втоплених і виступаючих назовні рядів каменю, що ми спостерігали у південному завершенні М. 1. Глибина штраб складає в середньому 40 см. Нижня верства підмурку є втоплена, а, відповідно, 2, 4, 6 і 8-ма верстви – виступають назовні. Штраби призначалися для кращого з'єднання з М. 1, який споруджували наступною захваткою. Бічна і торцева стінки фундаментного рову М. 7 ледь звужувалися донизу, що виразно демонструє профіль кладки (рис. 7).

Мур 1 в межах глибинної зонди Ш. 3 збережений від відмітки -2,50 м до підошви, що залягає, як і підошва М. 7, на рівні -6,25 м. Його кладка поверствова, відповідає за горизонтальним членуванням суміжному Муру 7 і характеризується карнизоподібними виступами розчину, про що вже відзначалося. Не підлягає сумніву, що Мур 1 споруджували після завершення М. 7.

Для визначення ширини та характеру протилежної сторони Мурів 1, 2А та 7, а також з'ясування внутрішньої стратиграфії храму, до колишніх Ш. 1 та 3 прирізано площу 4×5 м, яку назвали Шурфом 4 (рис. 5). Це стало можливим, коли за допомогою техніки було розібрано ділянку сучасного бетонного трасування між вказаними шурфами. Внаслідок заглиблення площі Ш. 4 вдалося вирішити усі вказані завдання.

У південній частині Ш. 4 розкрито внутрішній шов між Мурами 1 та 2 А, а також зафіксовано прилеглу до них стратиграфію. З'ясувалося що вздовж М. 1 над поверхнею його збереження було прокладено ще одну трубу газифікації. Ця комунікація є молодшою за трубу, виявлену в Ш. 3, оскільки розташовується значно вище, своєю траншеєю перерізає шари утворені до благоустрою території у 80-х роках XX ст., але старшою або синхронною з появою трасування (рис. 7).

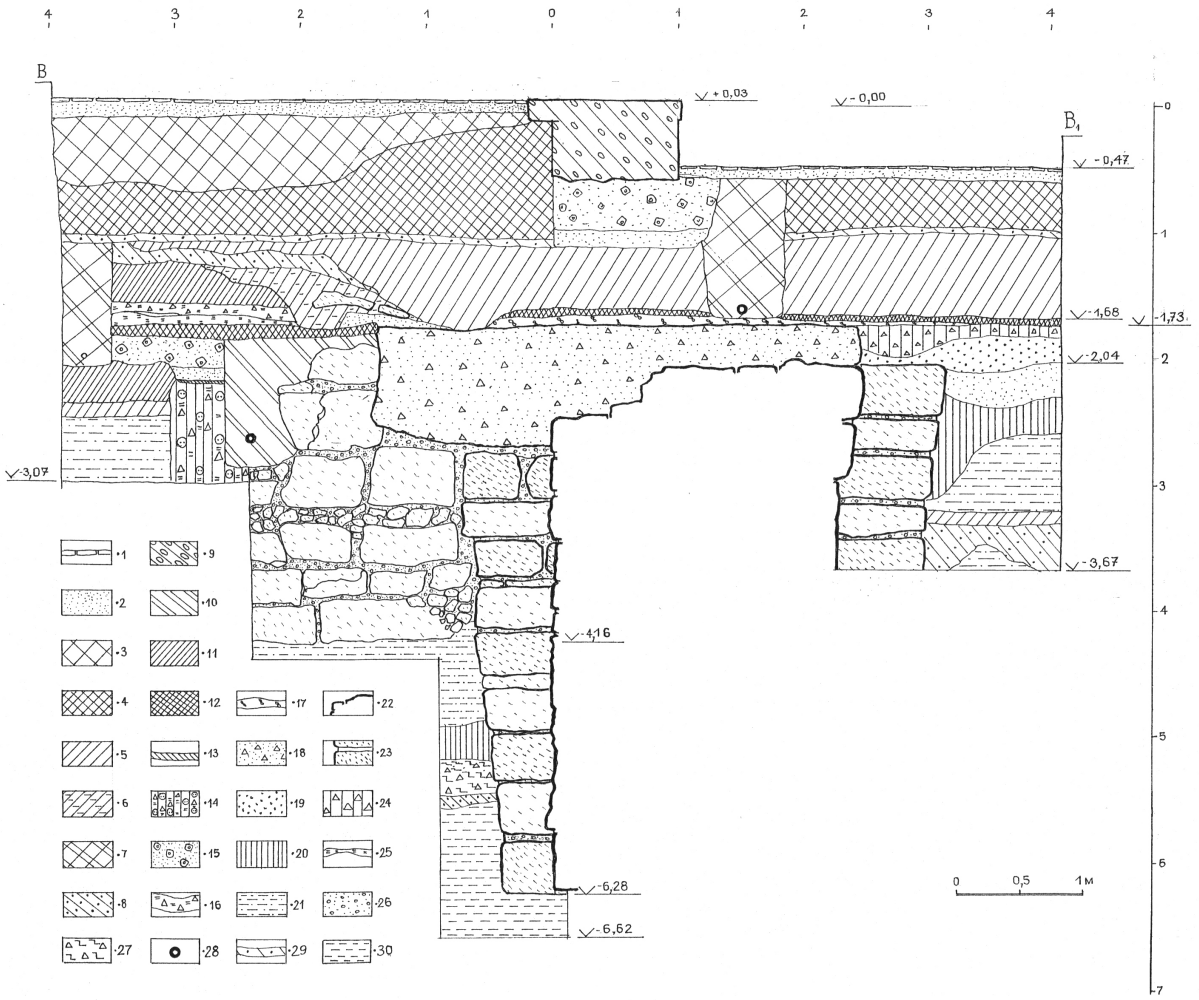

Рис. 7. Львів, церква Св. Духа, Тр. I, стратиграфічний переріз B-B1. 1 – камінь-плитняк, вжитий для трасування; 2 – пісок світло-кремового відтінку – підготовка під мощення і конструкцію трасування; 3 – неоднорідний темний ґрунт з будівельним сміттям; 4 – суглинок охристого відтінку, перевідкладений, насипний, насичений будівельним сміттям; 5 – супісок світло-коричневого відтінку з вкрапленнями будівельного сміття; 6 – суміш коричневого і жовтого супіску. 7 – заповнення траншеї кабелю; 8 – супісок охристого відтінку з дрібним румовищем; 9 – трасування: бетон, облицьований рваним природним каменем; 10 – мішане заповнення траншеї газифікації; 11 – супісок темно-коричневого відтінку; 12 – чорний прошарок перепаленого дрібного щебеню; 13 – прошарок супіску темно-коричневого відтінку; 14 – суміш темно-сірого і жовтого супісків з вкрапленнями битої цегли, каменю і згустків вапняно-піщаного розчину; 15 – світло-коричневий супісок з цегляним і кам'яним щебенем; 16 – темно-сірий супісок з дрібним румовищем; 17 – прошарок жовтого піску з домішками гальки; 18 – вапняно-піщаний розчин з коленим каменем; 19 – охристий супісок; 20 – темно-сірий ґумусований супісок; 21 – материковий супісок кремового відтінку; 22 – контур кам'яного мурування в перетині; 23 – кам'яне мурування у вигляді; 24 – сірий супісок з вкрапленнями дрібного вапнякового щебеню; 25 – сірий супісок з дрібним цегляним щебенем; 26 – вапняно-піщаний розчин в муруваннях; 27 – синювато-сірий щебенистий материковий мергель; 28 – залізні труби; 29 – прошарок світло-жовтого супіску з домішками будівельного сміття; 30 – блідо-жовтий материковий супісок
Fig. 7. L'viv, Sviatogo Dukha church. Trench I, stratigraphic section B-B1

Коронка **Муру 1** виявилась визубреною при західному контурі на одну верству кладки, а на решті площі характеризується горизонтальною ледь горбкуватою поверхнею, яка залягає на рівні -1,8 м. Ширина М. 1 на поверхні збереження складає 2,43 м. Східне лице конструкції характеризується, аналогічною до протилежної, кладкою в рів, бічна стінка якого незначно звужується донизу (рис. 5).

У південній частині Ш. 4 розкрито шов між Мурами 1 та 2 А, а також зачищено прилеглу до М. 2 А стратиграфію. Площина східного лиця М. 2 А виступає відносно площини лиця суміжного М. 1 на 20 см. Отже ширина М. 2 А в плані виносить 2,40 м. Прилегла до М. 2 А стратиграфія є аналогічною до стратиграфії, зафіксованої із зовнішнього боку храму, у Ш. 1.

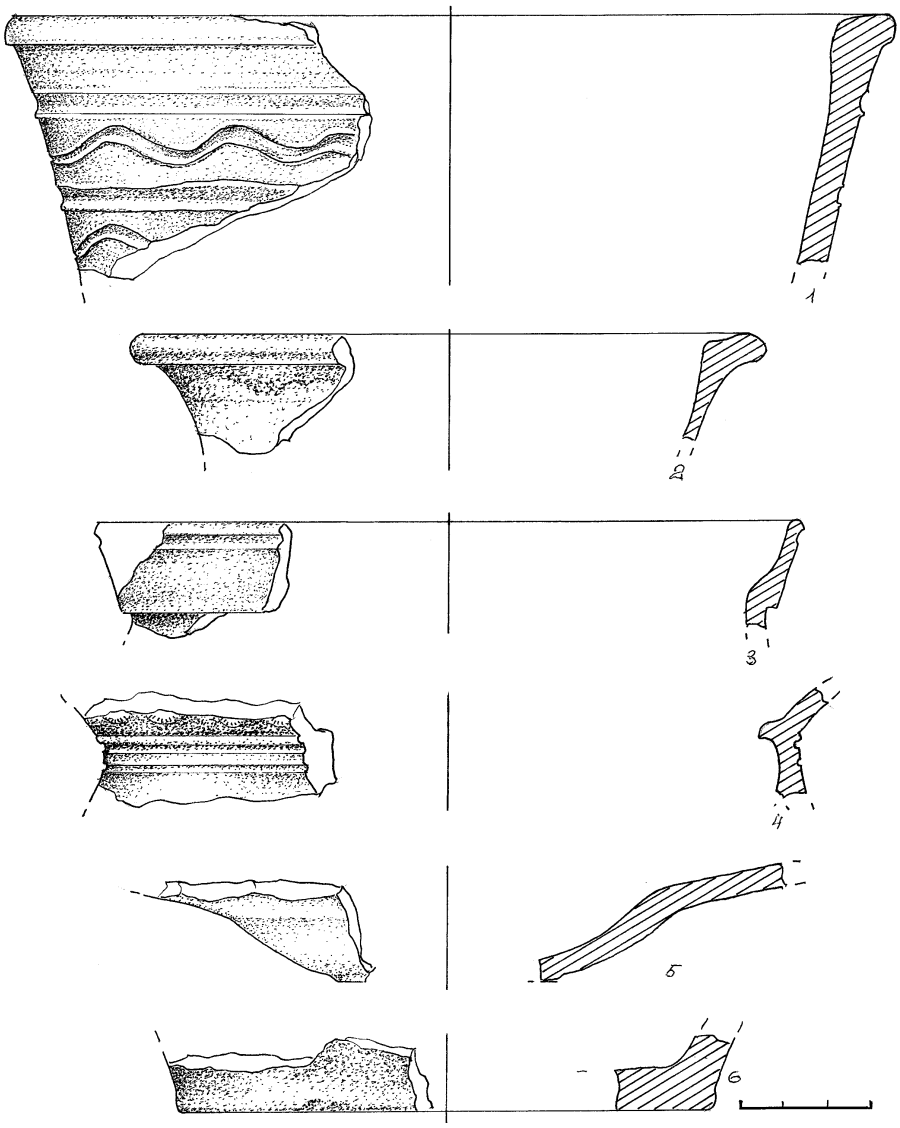

Рис. 8. Львів. Церква Св. Духа. Фрагменти керамічного посуду
Fig. 8. L'viv, Sviatogo Dukha church. Fragment of ceramic ware

З протилежного північного боку Ш. 4 розкрито стикування М. 1 і М. 7 та зафіксовано прилеглу стратиграфію. Виявилось що Мур 7 своїм східним контуром виступає від суміжної лицевої площини М. 1 на 68 см (рис. 7). Таким чином Мур 7 має загальну ширину на поверхні збереження -3,8 м. Поверхня його південно-східного краю залягає на рівні -2,1 м. Мур розкрито до відмітки -3,67 м. Торцева його стінка має виразні штраби, які за висотою відповідають штрабам, зафіксованим із західного боку (рис. 5).

З наміром локалізувати фундаменти апсиди та крипти на площі Кв. Б'-6–12 було розплановано **Траншею III** (рис. 5). Вона спрямована вздовж центральної осі протрасованого храму, тобто з півдня на північ (фото 9).

Під поверхню сучасного мощення по всій площі наміченої траншеї залягали масивні плити бетону, які були залиті на місці з незначними швами між собою і в плані мали розміри 3,8×2,0 м і товщину 20–22 см. Спроби розрізати бетонні плити ручною технікою не дали

бажаних результатів. Довелося прибирати плити і будівельне сміття під ними за допомогою важкої техніки.

У межах Тр. III вдалося розкрити ділянку фундаменту західної стіни храму, фрагмент поперечного цегляного муру, що залягає на межі молильного залу і вівтарної частини, локалізувати внутрішній та частково зовнішній контур фундаменту апсиди, виявити частину склепіння крипти, а також зачистити поверхню закладки пазухи склепіння при апсидному мурі (рис. 5).

Поперечний цегляний мур завширшки 140 см. Його викладено з цегли 28–29×14–15×7 см. Цегла яскраво-червоної барви, міцна, на зламі має подекуди жовті крупини в тісті. Мур викладено на міцному вапняно-піщаному розчині світло-сірого відтінку. Кладка влаштована відкритим способом і пізніше засипана. Мур має суцільний характер. Розкрито 12 рядів кладки.

У частині, де мур примикає до фундаменту західної стіни, в нього вмонтовано під час будівництва масивну плиту вапняка завтовшки 30 см. Плита опирається з північного боку на цегляну кладку, а південна її частина частково оперта на фундамент західної стіни, а частково

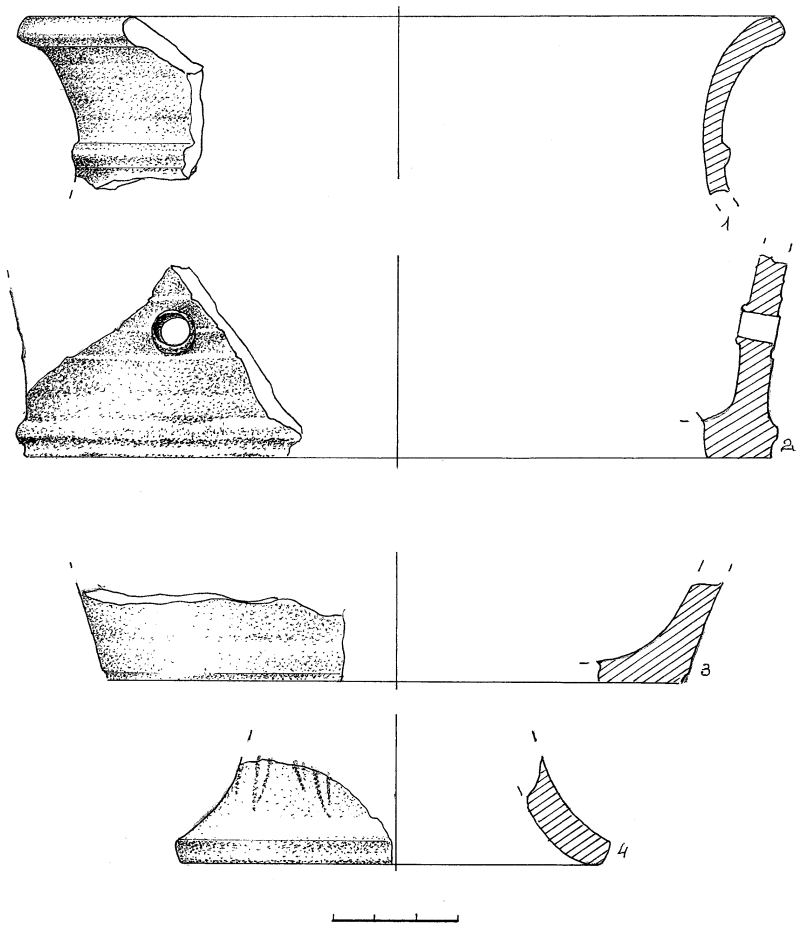

Рис. 9. Львів. Церква Св. Духа. Фрагменти керамічного посуду
Fig. 9. L'viv, Sviatogo Dukha church. Fragment of ceramic ware

нависає над його внутрішнім контуром на 34–35 см. Поверх плити цегляну кладку поперечного муру продовжено ще на два ряди. В плані західний край цегляної кладки завершується за 54 см від східного лиця вапнякової плити і дотикається до масиву фундаменту, який влаштовано з рваних вапнякових каменів на слабкому вапняно-піщаному розчині кремово-зеленого відтінку (рис. 5).

При північному контурі поперечного цегляного муру розкрито частину склепіння крипти. Цегла, застосована у склепінні візуально не відрізняється від цегли, вжитої до

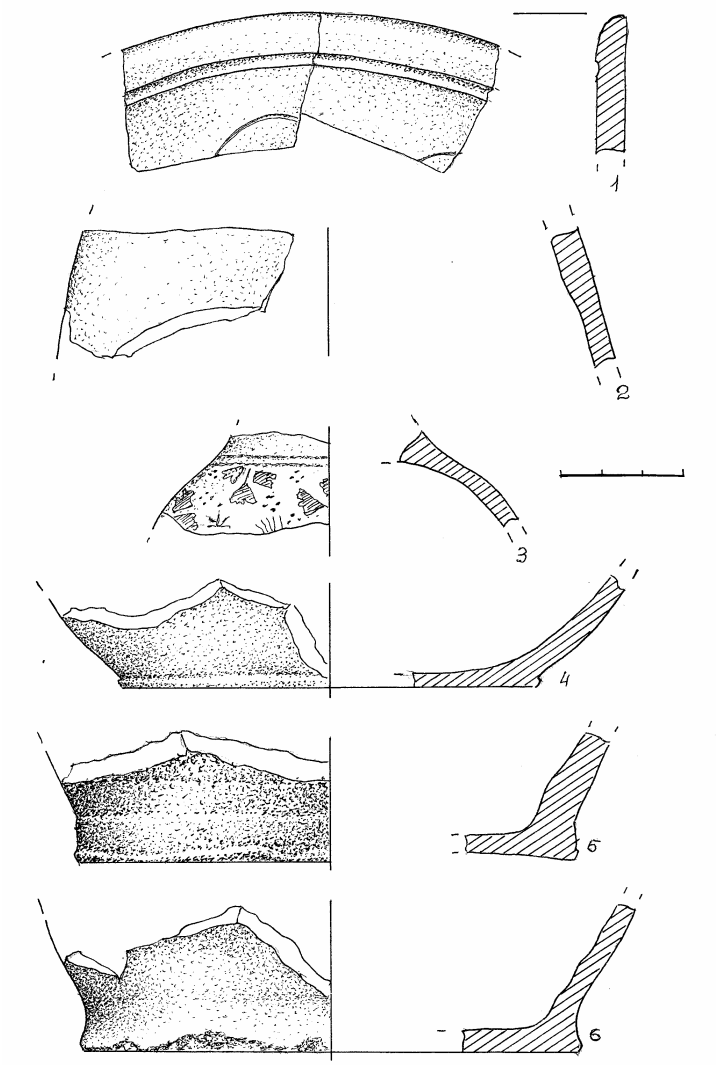

Рис. 10. Львів. Церква Св. Духа. Фрагменти керамічного посуду
Fig. 10. L'viv, Sviatogo Dukha church. Fragments of ceramic ware

поперечного муру. Проте, вона на 0,5 см тонша, тобто її товщина виносить 6,5 см. На зовнішню поверхню склепіння цегла виходить виключно тичками, які утворюють ряди, перев'язані по-між собою.

Напрямок рядів кладки склепіння не утворює прямого кута в плані з поперечним муром, а виразно відхиляється на північ. При видимій основі поверхні склепіння простежується деформаційний шов, що пов'язане, напевно, зі зруйнуванням замкової частини склепіння під час прокладання інженерних мереж вздовж центральної осі колишнього храму (фото 9).

Закладка пазухи склепіння вимурувана цеглою-пальчаткою 27–29×14–15×7 см. Цеглу викладено рядами плазом з контрухилом до дуги склепіння на міцному вапняно-піщаному розчині світлосірого відтінку. Поперечний цегляний мур, склепіння крипти і закладка його пазухи виконувалися впродовж одного будівельного періоду майже одночасно.

Рухомий археологічний матеріал представлений 242 артефактами. Найбільшу кількість становлять фрагменти посуду XVIII–XIX ст. Це уламки вінчиків, бочків, денець, а також фрагментів ручок від горщиків, мисок. Переважна більшість з них виявлена в Траншеях I–II в квадратах 1–4 на глибині 0,2–1,4м. В Траншеї III знахідки на даний час відсутні.

Частина фрагментів посуду покрита темно-зеленою, зеленою, жовтою поливою. Це, в основному, посуд, який відноситься до другої половини XVIII–XIX ст. Посуд кінця XVII – першої половини XVIII ст., як правило, без поливи. Їх діаметр коливається від 12 до 24 см. Певна кількість їх вкрита орнаментом у вигляді хвиль і паралельних ліній (рис. 8) або просто ліній у верхній частині посуду (рис. 8, *4*).

Зустрічаються також фрагменти мисок (рис. 10, *1*), ручок від сковорідок, невеликих посудинок. Цікавий фрагмент денця посудини, на якому є полив'яне зображення, найімовірніше, у вигляді хреста. Цікавий фрагмент придонної частини посудини із діркою (рис. 9, *2*). Аналогії до певної частини вищеназваних знахідок знаходимо у м. Жовкві [Войцещук, Милян, Осаульчук, 2006, с. 196].

Крім кераміки XVIII–XIX ст. під час досліджень виявлено декілька фрагментів посуду XIV–XVI ст. (рис. 10, *5, 6*).

За кількістю після фрагментів кераміки йдуть вироби зі скла, зокрема, дзвоникоподібні келихи, абсолютна більшість з яких – денця (рис. 11, *1–4*). Вони були масово поширені в кінці XVI–XVII ст. по всій території Польщі. Значні їх колекції відомі, зокрема, із Варшави, Замостя,

Сандомира та інших міст періоду пізнього середньовіччя та нової доби. Щодо функціонального призначення аналогічних келихів, виявлених в межах і поблизу світських об'єктів, дослідники одностайні, а власне – келихи, як масове і популярне начиння, служили для пиття пива і вина. Поряд з цим, з проведенням археологічних розкопок постійно зростає кількість знахідок, виявлених в межах культових об'єктів – в середині і поблизу костелів, наприклад, в каплиці св. Трійці у Любліні, в костелі св. Анни і костел Матері Божої Лоретанської у Варшаві, та інших. Цю категорію дзвоникоподібних келихів дослідники пов'язують із сакральним призначенням – у них подавали священикові вино і воду під час Богослужіння. Згідно існуючих правил, розбите літургічне начиння повинно було залишатись (закопуватись) у храмі, у протилежному випадку – це було б рівноцінне оскверненню [Гупало, 2008, с. 332].

Під час археологічних досліджень було виявлено фрагменти двох керамічних люльок, а також одну бронзову, яка майже повністю збереглася.

Серед знахідок відзначимо також кусок бронзового шлаку і шкіри. Заслуговують на увагу фрагменти мозаїки, яких знайдено більше десяти.

Дуже цікавий фрагмент коронки печі. Серед рухомих артефактів декілька фрагментів архітектурних деталей. Під час археологічного нагляду в 2006 р. був виявлений фрагмент надгробної плити з рожевого мармуру, на якому збереглися дві вирізьблені старослов'янські букви "***Ра***" залиті золотом. Це може свідчити, що під нею було поховано явно не рядового священика.

Підводячи короткий підсумок характеристиці виявленого рухомого археологічного матеріалу слід зазначити, що весь він знаходився у перевідкладеному ґрунті, оскільки культурний шар знищений різночасовими земельно-будівельними роботами.

За результатами першого етапу рятівних архітектурно-археологічних досліджень решток церкви Св. Духа та прилеглого до неї монастирського комплексу у Львові, здійснених 2008 року, приходимо до наступних висновків:

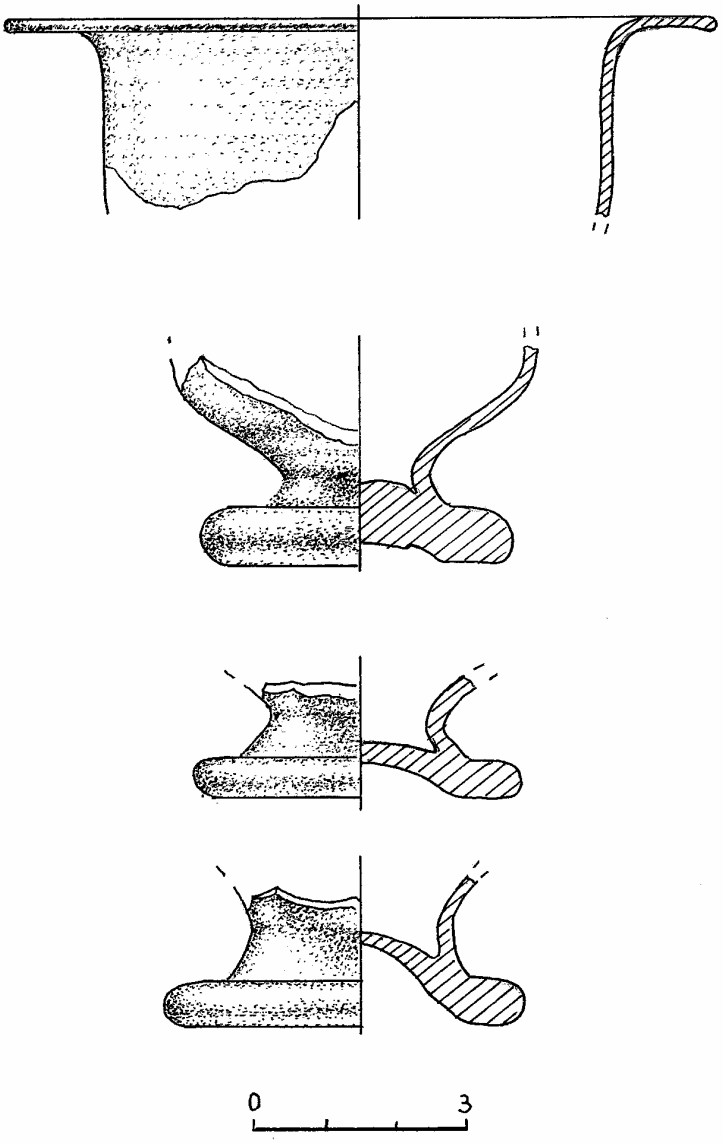

Рис. 11. Львів. Церква Св. Духа. Фрагменти скляного посуду
Fig. 11. L'viv, Sviatogo Dukha church. Fragments of glass ware

1. В процесі досліджень зафіксовано і обстежено ціле ybpre фрагментів уцілілих мурованих конструкцій фундаментів. Шість з них ідентифіковано як підмурки Святодухівської церкви, а ще три – як основи прилеглого до неї монастиря.

2. На опрацьованих ділянках фундаменти збереглися починаючи з глибини 2 м відносно сучасної денної поверхні. Окремі з них уціліли практично до верхнього обрізу конструкції (Мур 4), а інші – мають пошкоджену поверхню. В залежності від рівня збереження та глибини закладки висота уцілілих мурованих субстанцій складає від 1,96 (М. 6А) до 4,36 (М. 1 та 7) м. Вражає собою потужність збережених мурувань. Для порівняння ширина ділянки підмурку західної стіни храму М. 7 виносить 3,8 м, а відмітка його підошви сягає -6,28 м!

3. Виявлені конструкції являють собою стрічкові мурування з вапняка на розчині, які здійснені у фундаментні рови. Мурування характеризуються рядом цікавих будівельно-технологічних особливостей:

а) стрічкові конструкції підмурків здійснювалися послідовними відрізками, при виконанні яких передбачали штраби для кращого з'єднання із наступними суміжними ділянками фундаментів;

б) кладка фундаментів поверствова з послідовним проливанням кожної верстви розчином. Перед заливкою розчином поверхню окремих верстов зачищали, внаслідок чого при заливанні заправи утворювались своєрідні карнизоподібні виступи, що є негативами реальних стінок фундаментних ровів;

4. Культурний шар часу спорудження і функціонування комплексу на опрацьованих ділянках виявився знищеним, що унеможливлює аналіз будівельної стратиграфії пам'ятки.

5. Автентичні муровані субстанції пам'ятки перебувають у відносно доброму стані збереження і можуть, за умови здійснення консерваційних заходів, бути як музеєфікованими у відтворюваному комплексі церкви Святого Духа, так і використаними у своєму первісному призначенні.

6. Архітектурно-археологічні дослідження решток церкви Св, Духа і прилеглого до неї монастирського комплексу XVII – XVIII ст. дають важливі результати для доповнення історії та архітектури цієї пам'ятки. Вони повинні вплинути на проект відтворення видатного комплексу. Тому їх необхідно продовжувати як впродовж підготовчого періоду відтворювальних робіт, так і в процесі їх здійснення.

ЛІТЕРАТУРА

Войцещук Н., Милян Т., Осаульчук О.

2006 Археологічні дослідження 2006 у Жовкві // МДАПВ. – Вип. 10. – С. 194–200.

Вуйцик В.

2003 Конкурс на кращий проект відбудови ц. Св. Духа греко-католицької духовної семінарії у Львові в 1942 році // Вісник Укрзахідпроектреставрація. – Львів. – Ч. 13. – С. 89–95.

Гупало В.

2008 Дослідження крипти № 4 у колишньому Бернардинському костелі в Дубні // МДАПВ. – Вип. 12. – Львів. – С. 324–341.

Сліпий Й.

1939 Греко-католицька духовна семінарія у Львові: Матеріали і розвідки зібрав о. проф. Йосиф Сліпий // Праці Греко-Католицької Богословської Академії у Львові. – Т. III (1936–1939). – Львів. – С. 15–25.

Крип'якевич І.

1935 Давня топографія Греко-Католицької Духовної Семінарії у Львові // Праці Греко-Католицької Богословської Академії. – Т. 1–2. – Львів. – С. 115–125.

Лукомський Ю.

2009 Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток монументального будівництва княжого Галича XII–XIII ст. // Фортеця: збірник заповідника "Тустань": на пошану Михайла Рожка. – Львів. – Кн. 1. – С. 416–431.

Малець С.

За часів Маркіяна Шашкевича. – Львів. – 93 с.

Пастернак Я.

1938 Крипта під церквою Св. Духа гр.-кат. Богословської Академії у Львові // Богословія. – Т. XVI. – Кн. 2–3. – Львів. – С. 158–160.

Пристай М.

2003 Львівська Греко-Католицька Духовна Семінарія (1783–1945). – Львів–Рудно. – 470 с.

ЦДІАУ у Львові

Ф. 720 (Колекція планів і карт населених пунктів, земельних ділянок і шляхів сполучення на території Галичини). – Оп. 1. – Спр. 615.

Ф. 742 (Колекція карт і планів). – Оп. 1.

Barącz S.

1869 Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego. – Lwów. – T. II. – S. 519–521.

Yuri LUKOMŚKYI,
Vasyl' OPRYSK

RESCUE ARCHITECTURAL-ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES OF REMAINS OF SVIATOGO DUKHA CHURCH IN L'VIV IN 2008

Results of initial stage of excavations of Sviatogo Dukha church are analyzed at the article. Exact location of the temple and adjacent constructions of the cloister is set. Situation with preservation of stone constructions, their technical and typological peculiarities are found out. Cultural layer is explored and archaeological material is collected. It complements the history of the site and surrounding territories.